

OLIV TA'LIMDA TALABALAR KOGNITIV FAOLIYATINI FAOLLASHTIRISH METODLARIDAN FOYDALANISH

Yusupov Bekzod Ergashevich,

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti,

“Pedagogika” kafedrasida katta o'qituvchisi,

bekzod.yusupov.81@bk.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ta'lim tizimida keng qo'llaniladigan kognitiv faoliyat, kognitiv harakat, reproduktiv faoliyat, ijodiy kognitiv faoliyat, kognitiv fikrlash, o'qitish, o'rganish, pedagogik tayyorgarlik, tayyorlik, pedagogik ta'lim kabi tushunchalarga mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan berilgan qiyosiy tavsiflar, shuningdek, ta'lim faoliyati usullari-bu bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish uchun vositalardan foydalanish usullaridir deb fikr bildiradilar. Kognitivlik o'qituvchi tomonidan ma'lum bir darsda qo'llaniladigan o'qitish usullariga bog'liq. Ta'lim faoliyati usullari, masalan, adabiyotlarni o'rganish va o'quv materialining qisqacha mazmuni, muammolarni hal qilishda matematik operatsiyalar, laboratoriya ishlarini bajarish va hisobot tuzish usullari, muammolarni individual yoki guruhli hal qilish usullari, o'rganilayotgan hodisalarni, jarayonlarni o'rganish usullari, interfaollik va boshqa masalalar xususida fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: kognitiv faoliyat, kognitiv harakat, reproduktiv faoliyat, ijodiy kognitiv faoliyat, kognitiv fikrlash, pedagogik tayyorgarlik, o'qitish, o'rganish, tayyorlik, pedagogik faoliyat, funksional yo'nalish, kommunikativ madaniyat.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОВ АКТИВИЗАЦИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Юсупов Бекзод Эргашевич,

Университета информационных технологий и управления,

старший преподаватель кафедры «Педагогика».

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются такие понятия, как познавательная деятельность, познавательное движение, репродуктивная активность, творческая познавательная деятельность, познавательное мышление, преподавание, обучение, педагогическая подготовка, готовность,

педагогическое образование, которые широко используются в системе образования отечественными и зарубежными. Ученые, давая сравнительные характеристики, также предполагают, что методы учебной деятельности – это методы использования средств приобретения знаний и умений. Познание зависит от методов обучения, используемых учителем на конкретном уроке. Методы учебной деятельности, например изучение литературы и обобщение учебного материала, математические операции при решении задач, методы выполнения лабораторных работ и создания отчетов, методы решения задач индивидуально или в группах, изучение изучаемых явлений, обработка представлений о методах обучения, представлены интерактивность и другие вопросы.

***Ключевые слова:** познавательная деятельность, познавательное движение, репродуктивная деятельность, творческая познавательная деятельность, познавательное мышление, педагогическая подготовка, обучение, учение, готовность, педагогическая деятельность, функциональная направленность, коммуникативная культура.*

USING METHODS OF ENHANCEMENT OF COGNITIVE ACTIVITIES OF STUDENTS IN HIGHER EDUCATION

Bekzod Ergashevich Yusupov,

The University of Information Technologies and Management,
Senior lecturer at the Department of Pedagogy.

ABSTRACT

This article presents comparative descriptions given by domestic and foreign scholars to concepts widely used in the education system such as cognitive activity, cognitive movement, reproductive activity, creative cognitive activity, cognitive thinking, teaching, learning, pedagogical preparation, preparation, pedagogical education, as well as the opinion that methods of educational activity are methods of using tools to acquire knowledge and skills. Cognitive depends on the teaching methods used by the teacher in a particular lesson. The methods of educational activity, for example, the study of literature and the summary of the educational material, mathematical operations in solving problems, methods of performing laboratory work and writing reports, methods of individual or group problem solving, methods of studying the phenomena and processes being studied, interactivity, and other issues are discussed.

Keywords: *cognitive activity, cognitive movement, reproductive activity, creative cognitive activity, cognitive thinking, pedagogical preparation, teaching, learning, preparation, pedagogical activity, functional orientation, communicative culture.*

KIRISH

Mutafakkirlarimiz, allomalarimiz Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Abu Nasr Forobiy kabi yuzlab ustozlarimiz o'z asarlarida kognitiv faoliyat haqida turlicha fikr bildirishgan. Har bir davrda ustozlarimiz shogirdlari ta'lim olishini faollashtirish, komil inson tarbiyasida kognitivlikdan foydalanishgan.

Ta'lim faoliyati usullari-bu bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish uchun vositalardan foydalanish usullaridir deb fikr bildiradilar. Kognitivlik o'qituvchi tomonidan ma'lum bir darsda qo'llaniladigan o'qitish usullariga bog'liq. Ta'lim faoliyati usullari, masalan, adabiyotlarni o'rganish va o'quv materialining qisqacha mazmuni, muammolarni hal qilishda matematik operatsiyalar, laboratoriya ishlarini bajarish va hisobot tuzish usullari, muammolarni individual yoki guruhli hal qilish usullari, o'rganilayotgan hodisalarni, jarayonlarni o'rganish usullari, interfaollik va boshqalarni o'z ichiga oladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Umuman olganda ta'lim faoliyati mahsuli-o'quvchilar tomonidan o'rganish natijasida olingan yangi bilim va ko'nikmalardir.

Shunday ekan talabning kognitiv faoliyati tarkibidagi asosiy tarkibiy qism o'quv topshiriqsidir. Ta'lim topshiriqi va boshqa topshiriqlar o'rtasidagi asosiy farq shundaki, uning maqsadi va natijasi u o'zaro ta'sir qiladigan obyektlarni o'zgartirishdan ko'ra, talabning o'zini o'zgartirishdir. O'quv topshiriqlari turli funksiyalarni bajaradi. Tushunish va yo'naltirish, ma'lum bir qonun bilan identifikatsiya qilish, o'zgartirish, qo'llash, yangi vaziyatga o'tkazish, topshiriqlarni mustaqil ravishda qurish, o'zini o'zi boshqarish topshiriqlari mavjud.

Ayrim o'qituvchilar o'quv topshiriqsini to'g'ri taqsimlay olmaydilar. Bu to'g'risida, ya'ni o'quv topshiriqsining tarkibi shartining bir qismi bo'lgan obyektlar va ularning funktsiyalari ajralib turadi.

O'quv topshirig'i quyidagi qismlardan iborat:

O'quv vazifalari ob'yektlarini bog'laydigan munosabatlar

muammoni xal qilishga qaratilgan harakatlar

Bizning nazarimizda ta'lim muammolarini hal qilish bo'yicha kognitiv faoliyatda quyidagi o'zaro bog'liq tarkibiy qismlarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

- 1) Muammoni tahlil qilish va tushunish;
- 2) O'quv topshiriqsini "qabul qilish", uni hal qilish uchun zarur bo'lgan mavjud bilimlarni yangilash;
- 3) Muammoni hal qilish rejasini tuzish;
- 4) Muammoni amaliy amalga oshirish;
- 5) Muammoning echimini nazorat qilish va baholash;
- 6) Qaror qabul qilish jarayonida yuzaga keladigan faoliyat.

Bajarilgan funksiyaga qarab, harakatlarning uch turi ajratiladi: yo'naltirish, ijro va nazorat. Yo'naltiruvchi harakatlar bu talabalar o'zlashtirilgan harakatlarni amalga oshiradigan ko'rsatmalar tizimi. Bu yaqinlashib kelayotgan faoliyatni rejalashtirish uchun zarurdir.

Aslida, ta'lim muammosini hal qilishda talabaning kognitiv harakatining asoslari quyidagicha:

- 1) Muammoni asl mohiyatini aniqlash;
- 2) Muammolar o'rtasidagi mantiqiy aloqalarni o'rnatish;
- 3) Kognitiv fikrlash va muammoni hal qilishning turli usullarini ilgari surish;
- 4) Kognitiv aniqlik bilan muammoni hal qilish rejasini tuzish;
- 5) muammoni hal qilishga harakat qilish;
- 6) natijani tekshirish.

Kognitiv fikrlaydigan talaba ongli ravishda o'z-o'zini nazorat qilish, o'quv topshiriqlarini hal qilishdan iborat.

Topshiriq sifatida berilgan muammoni hal qilish uchun talaba muammoga kiritilmagan va tashqaridan jalb qilingan manbalarning ma'lum bir to'plamiga ega bo'lishi kerak. Muammoni echish vositalari moddiy, bosma va ideal bo'lishi mumkin.

Shunday qilib, kognitiv faoliyatning tuzilishi quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi: mavzu, maqsad, motivlar,

Talabalar fikrlash darajasiga ko'ra, kognitiv faoliyatning ikki turi mavjud:

Reproduktiv va ijodiy.

Reproduktiv faoliyat - bu namunadagi harakatlar, masalan, o'tgan materialni takrorlash va uni tushuntirish, ma'lum algoritmgga muvofiq tipik muammolarni hal qilish, adabiyot bilan mustaqil ishlash asosida hisobot tayyorlash, o'qish va boshqalar.

Talabalarning ijodiy kognitiv faoliyatiga nostandart muammolarni hal qilish, laboratoriya eksperimentini o'tkazish, o'quv va tadqiqot ishlari, texnik mahsulotlarni loyihalash va boshqalarni misol sifatida keltirish mumkin.

Shunday qilib, talabarning kognitiv faoliyati - ularning dunyoqarash, fikrlash, xotira, diqqat, nutq kabi aqliy jarayonlar yordamida atrofdagi voqelikni bilishga qaratilgan ongli faoliyati. Oliy ta'limda talabaning fanlarni o'zlashtirish negizida kognitiv faoliyati-bu o'qituvchi tomonidan qo'yilgan o'quv topshiriqlarini, berilgan topshiriqlarni, keyslarni echish, bajarish, hal qilish jarayonida bilim va harakat usullarini o'zlashtirish va o'z-o'zini rivojlantirish faoliyatidir. Talaba kognitiv fikrlash jarayonida nafaqat bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishga, balki talabaning o'zi uchun ham ijtimoiy tajribani maqsadli o'zlashtirish tufayli uning shaxsiy fazilatlarini takomillashtirish, rivojlantirishga qaratilgan.

Shu nuqtai nazardan, o'quv jarayonida talabalarning kognitiv faoliyati uchta o'zaro bog'liq bosqichni o'z ichiga oladi:

1. Birinchi bosqichda talabalarning kognitiv faoliyati o'rganilayotgan materialni idrok etish, tushunish va yodlash yoki nazariy bilimlarni o'zlashtirishda sodir bo'ladi.

2. Ikkinchi bosqichda o'quv jarayonida talabalarning kognitiv faoliyati ushbu bilimlarni amalda qo'llash bo'yicha ko'nikma va malakalar ishlab chiqadi, bu maxsus o'quv mashqlarini tashkil qilishni talab qiladi

3. Uchinchi bosqichda o'quv jarayonida talabalarning kognitiv faoliyati o'rganilayotgan material bo'yicha bilimlarni yanada mustahkamlash va chuqurlashtirish, ularni birlashtirish va amaliy ko'nikma va malakalarni takomillashtirishda amalga oshiriladi.

O'quv jarayonida talabalarning kognitiv faoliyatini tahlil qilib, uning beshta o'ziga xos xususiyatlarini ko'ramiz:

1) o'quv materiallarini o'zlashtirishga va o'quv muammolarini hal qilishga qaratilgan;

2) bilim va faoliyatlarning umumiy usullari o'zlashtiriladi;

3) talabaning turli xil faoliyatlarini o'z ichiga oladi, shu jumladan idrok o'quv materialini yodlash, aqliy, tahlil, taqqoslash, tasniflash, umumlashtirish, amaliy;

4) faoliyatning natijalariga qarab o'quvchining aqliy xususiyatlarining

o'zgarishiga olib keladi;

5) shaxsning rivojlanishi nuqtai nazaridan talabning o'z – o'zini rivojlanishiga olib keladi.

Talabalarining o'z-o'zini tarbiyalash faoliyati: “Beshikdan qabrgacha ilm izla” yoki “butun umr davomida ta'lim” paradigmasi kontekstida, shuningdek, ilmiy va badiiy adabiyot, kino san'ati orqali ta'minlash imkoniyati bilan bog'liq holda alohida e'tiborni talab qiladi. Televideniye, Internet orqali — yozishmalar, videokonferentsiyalar, masofaviy kurslar, turli xil o'quv Internet-dasturlari va texnologiyalari, fan to'garaklari, ustoz -shogird va boshqalar. Talabalarining o'z-o'zini tarbiyalash faoliyati o'qituvchidan etakchilikni talab qiladi, bu uning tayyorligini nazarda tutadi.

O'quv jarayonida talabalarining kognitiv faoliyatining o'ziga xos turlari misolida talabalar kasblarni o'zlashtirish jarayonida bilim va harakatning ijodiy usulining qadr-qimmatini ko'rsatadilar - qiziqish, yaxshi natijaga erishish, o'z qobiliyatlarni ochish, o'zini o'zi tasdiqlash, rivojlanishda oldinga siljish, keyingi harakatlar uchun rag'batlantirish.

Talabalarda kognitiv-ijodiy faoliyatning ichki stimullarini aniqlash va rag'batlantirish asosida pedagogik amaliyotni qamrab olish printsipli qo'yildi: “talaba - ustoz”. Interfaol metodda talabalarining o'qituvchilar tomonidan yaratilgan maxsus pedagogik vaziyatlarda ishtirok etishi, kelajakdagi faoliyatini modellashtirish jarayonida qo'lga kiritadi. Kognitiv vaziyatlarni saqlash aniq amaliy yo'nalishdagi topshiriqlar bilan belgilandi.

Bu turdagi topshiriqlar talabalar bilan muloqot qilish metodlarini, tajribali ustozlarning talabalar bilan muloqot qilish yo'llarini va xatti-harakatlarini kuzatishni o'zlashtirishga qaratilgan. Bu turdagi topshiriqlarni bajarishda asosan tahlil, qiyoslash, o'rganish, tadqiqot kabi o'quv-ijodiy metodlardan foydalaniladi.

Aniq topshiriqlar mavjud maqsadning elementlarini birlashtirishning faollashtirishni, ular o'rtasidagi bog'lanishlarni manipulyatsiya qilishni, ijodiy faoliyatning amaliy topshiriqlariga va uning natijalarini qo'llashning o'ziga xos sharoitlarini erkin joylashtirishni o'z ichiga oladi.

Masalan talabalarga, kognitiv fikrlash doirasida chet tilini o'rgatish texnologiyalarini sinovdan o'tkazish jarayonida o'zini minimaks (minimal-maksimal) tamoyili juda samarali ekanligini ko'rsatdi, uning yordamida individual yondashuv optimal tarzda amalga oshiriladi.

Ya'ni, oliy ta'lim bitiruvchisida minimal daraja - davlat standarti bilan belgilanadi va yuridik maqomga ega. U oliy ta'limning har bir bitiruvchisi ega bo'lishi kerak bo'lgan ijtimoiy ta'minot darajasini aks ettiradi.

Oliy ta'lim bitiruvchisida maksimal daraja o'qituvchilar tomonidan qo'llaniladigan ta'lim dasturining maksimal keng imkoniyatlari bilan belgilanadi. Minimax tizimi oliy ta'lim bitiruvchisining individual yondashuvni amalga oshirish uchun maqbuldir, chunki u o'z-o'zini tartibga soluvchi tizimdir. Har bir talaba o'z qobiliyatlari yoki imkoniyatlariga ko'ra, yakuniy darajani o'zining o'zlashtirgan maksimal darajasi sifatida, minimal va maksimal daraja o'rtasida tanlaydi.

Kognitiv faoliyatning mohiyati talabalarga turli darajadagi murakkablikdagi, shu jumladan nostandart topshiriqlarni taqdim etishdan iborat. Ijodkorlik elementlarini talab qiladigan topshiriqlar. Bunday topshiriqlar o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi va qobiliyatlariga qarab "oddiydan murakkabgacha", "osondan qiyinga", "quyidan yuqoriga" qarab boradi. Xuddi shunday minimaks printsipli ham o'zgaruvchanlik tamoyilidir. O'zgaruvchanlik talabalarda nostandart fikrlashni rivojlantirishni, ya'ni muammolarni hal qilishning turli usullari imkoniyatlarini tushunish va muqobil variantlarni tahlil qilish qobiliyatini nazarda tutadi.

Aynan shu faoliyat talabalarning kognitiv faoliyatidir. Masalan, talabalarning kognitiv faoliyat o'z fanining har qanday taniqli namoyandasi bahslash yoki kashfiyotning mohiyatini ochib berish, talabalarning kognitiv faoliyati natijasida dastur doirasidan tashqariga chiqishga, ma'lumotlarni qidirishga, o'zlarining mantiqiy tuzilishini shakllantirishga majbur bo'ladilar.

Kognitiv faoliyatda talabalar xabar, mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, talabalarning kognitiv faoliyati o'z nuqtai nazarini ishonchli dalillarni shakllantirishni o'zlashtiradilar. Bunday murakkab topshiriq talabalardan barcha bilim va ko'nikmalarni safarbar qilishni talab qiladi, pedagogika sohasidagi yangi bilimlarni doimiy ravishda o'zlashtirishga talabalarning kognitiv faoliyati ishga tushganda mustaqil bilim izlash ko'nikmalarini rivojlantirishga, nazariy va amaliy darslarni hal qilishda olingan ma'lumotlarni qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishga undaydi.

Kognitiv faoliyat talabalarning dunyoqarashini kengaytirishga yordam beradi va eng muhimi, professional mutaxassisni shakllantirish uchun juda muhim bo'lgan barcha ko'nikmalar majmuasini, ayniqsa kommunikativ ko'nikmalarni egallashni rag'batlantiradi.

Talabalarning kognitiv faoliyat o'z-o'zini tarbiyalash ishlarida o'z-o'zidan paydo bo'lishiga yo'l qo'ymaslik uchun pedagogik yordam fan o'qituvchilari tomonidan amalga oshiriladi.

Aynan talabalik davrida nafaqat jismoniy, balki psixologik xususiyatlar va aqliy funktsiyalar: idrok, dunyoqarash, xotira, fikrlash, nutq va his-tuyg'ular rivojlanishida maksimal darajaga etadi. Talabalik davri o'qitish va kasbiy

tayyorgarlik uchun imkon qadar qulaydir. Ushbu davrda individual faoliyat faol shakllanadi. Kognitiv faoliyatda abstrakt fikrlash ustunlik qila boshlaydi, dunyoni anglash boshlanadi, o'rganilayotgan voqelikning turli sohalari o'rtasida munosabatlar o'rnatiladi.

XULOSA

Pedagogik faoliyati davomida pedagog talabaning kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirmasa, talabalar o'rganilayotgan materialni faqat yarim mexanik ravishda dogmatik yodlab oladilar, bu esa ularning bilimlarni oshiradi, lekin aqliy va ijodiy rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Tushunmasdan topshiriqlarni bajarish, anglamasdan yodlash savodsizlikka olib keladi. Aksariyat talabalar taqqoslash, tasniflash, aniqlash kabi intellektual rivojlanish darajasiga ega emaslar. Shu bilan birga, ijodiy qobiliyatlar, kognitiv fikrlash ko'pincha original va nostandart muammolarni hal qilishda, yangisini kashf etish paytlarida, bilimlarni boshqa vaziyatlarda qo'llashda, shuningdek mustaqil tanlovning namoyon bo'lishi mumkin bo'lganda rivojlanadi va namoyon bo'ladi.

Oliy ta'limda tahsil oluvchilarning yarmidan ko'pi intellektual rivojlanish ko'rsatkichlarini kognitiv fikrlash jarayonida birinchi kursdan to'rtinchi kursgacha oshiradi va qoida tariqasida bunday o'sish zaif va o'rtacha talabalarda kuzatiladi va eng yaxshi talabalar ko'pincha o'zlari erishgan intellektual qobiliyat darajasi bilan universitetni tark etishadi.

Iqtidorli talabaning oliy ta'limda egallashi kerak bo'lgan eng muhim qobiliyat, aslida uning kasbiy shakllanishiga tubdan ta'sir ko'rsatadigan bilish qobiliyatidir, chunki uzluksiz ta'lim uning imkoniyatlarini belgilaydi. Vaqt o'tishi bilan eskirgan bilimlarni o'zlashtirishdan ko'ra, yangisini o'rganish muhimroqdir. Bundan ham muhimi, ijodiy fikrlashga asoslangan mustaqil bilim olish qobiliyatidir.

Oliy ta'limda talaba egallagan ilmlarini kognitiv fikrlash orqali bilimga aylantiradi, va kasbiy faoliyatida amalga oshiradi. Kognitiv fikrlash jarayonida biz faqat ijodiy yutuqlarni qulga kiritamiz.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Сластенин В.А., Введение в педагогическую аксиологию. - Москва.:
2. Издательский центр "Академия", 2003. - С. 78.
3. Тарасова Н.В., Мировой опыт реализации компетентностного подхода в
4. профессиональном образовании. Среднее профессиональное образование. -2007. - №2. - С. 36.
5. Муслимов Н.А., Уразова М.Б., Эшпулатов Ш.Н. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси. - Т.:

6. Фан ва технология, 2013. - Б. 6.
7. Ҳайитов О., Н.Умарова., Ёшларда профессионал ўсишга интилишни
8. ривожлантиришнинг назарий-амалий асослари. - Т.:TURON-IQBOL, 2001. - Б. 78.
9. Юсупов Б. Э. Вопросы педагогических систем, педагогических технологий и педагогических исследований в педагогическом процессе //Вестник науки. – 2021. – Т. 4. – №. 6 (39). – С. 58-63.
10. Юсупов Б. Э., Хайитова С. Развитие образовательного процесса на основе инновационных подходов //Вестник науки и образования. – 2019. – №. 19-2 (73). – С. 42-46.
11. Юсупов Б. Э. и др. Инновационные педагогические технологии как фактор повышения эффективности образования //Педагогика и современное образование: традиции, опыт и инновации. – 2019. – С. 69-72.
12. Юсупов Б. Э. ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ ФУНКЦИЯЛАРИ КОМПОНЕНТЛАРИНИ ТАРКИБЛАШТИРИШНИНГ ТАХЛИЛИ //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2023. – Т. 3. – №. 1. – С. 82-89.
13. Юсупов Б. Э. Таълим инновацияларидан фойдаланишдаги муаммолар ва ечимлар //Современное образование (Узбекистан). – 2019. – №. 6(79). – С. 31-36.